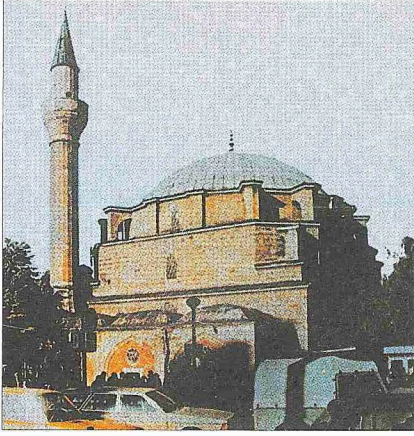

Sofya'da Seyfullah Efendi (Banyabaşı) Camii

(1986), s. 291-313; İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", *TDA*, sy. 48 (1987), s. 249-256; a.mlf. v.dğr., "Turkish Settlements in Rumelia (Bulgaria) in the 15th and 16th Centuries", *IJTS*, IV/2 (1989), s. 23-42; Sadi Bayram, "Bulgaristan'daki Türk Vakıfları ve Vakıf Abideleri", *VD*, sy. 20 (1988), s. 475-478; Yusuf Halaçoğlu, "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlarda Bazı Osmanlı Şehirleri", *TTK Belleten*, LIII/207-208 (1989), s. 637-677; Mehmet İpşirli, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", a.e., LIII/207-208 (1989), s. 679-708; M. Akif Erdoğan, "Onaltıncı Yüzyılda Sofya Şehri", *TİD*, XVII/2 (2002), s. 1-15; "Sofia", *Kratka Balgarska Enciklopedija*, Sofia 1967, IV, 587-590; Svetlana Ivanova, "Şofya", *Eİ²* (İng.), IX, 702-706; Halil İnalçık, "Murad I", *DİA*, XXXI, 160.

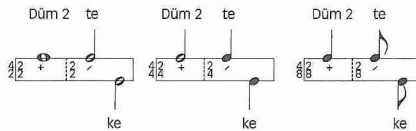
İLHAN ŞAHİN

SOFYAN

(صوفيان)

Türk müzikisi usullerinden.

Kelimenin Arapça "mutasavvıf, tasavvuf ehlî" anlamındaki sûfinin çoğulu sûfiyân'dan geldiği söylenir. Usule bu isim muhtemelen, dinî Türk müzikisinin gerek camii gerekse tekke müzikisi formları içerisinde yer alan ilâhilerin bestelenmesinde çokça kullanılmış olmasından verilmiştir. Dört zamanlı ve üç vuruşlu bir küçük usulün adı olan sofyan iki adet iki zamanın veya diğer bir ifadeyle iki nîm-sofyanın birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu sebeple de küçük usuller sınıfına dahil olmakla birlikte aynı zamanda birleşik bir usuldür. Bu usulün 4/2'lik, 4/4'lük ve 4/8'lik mertebeleri varsa da 4/4'lük mertebesi çok, 4/8'lik mertebesi az, 4/2'lik mertebesi ise çok az kullanılmıştır. 1. darbı kuvvetli, 2. darbı yarı kuvvetli, 3. darbı zayıf olan sofyan usulü peşrev, şarkı, türkû, bazı saz eserleri yanında büyük çoğunlukla ilâhi ve tevşih gibi dinî formlarda tercih edilmiştir.

Santûrî Edhem Efendi'nin rast, şehnaz ve uşşak longaları; Şevki Bey'in, "Emel-i meyl-i vefâ sende de var bende de var" mısraıyla başlayan bayatı, Halit Lemi Atı'nın, "Andıkça geçen günleri hasretle derinden" mısraıyla başlayan sultânîyegâh, Sadettin Kaynak'ın, "Derman kâr eylemez" mısraıyla başlayan segâh, Yesâri Âsım Ar-

soy'un, "Adalardan bir yâr gelir bizlere" mısraıyla başlayan hicaz şarkıları; "Akşam oldu yine bastı kareler" mısraıyla başlayan hüzzam türkû ve, "Çıkayım gideyim Urumeli'ne" mısraıyla başlayan hüseyinî Rumeli türküsüyle Hâfiz Post'un, "Çün sana gönlüm mübtelâ düştü" mısraıyla başlayan hüseyinî ilâhisi; Buhûrizâde Mustafa İtrî'nin, "Mefâtihu'l-Hudâ oldu hilâlin yâ Resûlallah" mısraıyla başlayan rast tevşih; Hamâmîzâde İsmâil Dede Efendi'nin, "Aşkınla cihan beste" mısraıyla başlayan rast, Eyyübî Mehmed Zekâi Dede'nin, "A sultanım sen var iken ya ben kime yalvarayım" mısraıyla başlayan acem-aşiran, "Mücrimleriz âsileriz yâ rabbi affeyle bizi" mısraıyla başlayan muhayyer-bûselik, "Rab-bünallâhüllezi lâ ilâhe illâ hû" mısraıyla başlayan nevâ şughulü; Sefer Dal'ın, "Tevhîd et-sin dilimiz" mısraıyla başlayan hüseyinî ilâhileri bu usulle ölçülmüş eserlerden bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kantemiroğlu, *Kitâbü İlmi'l-mûsikî alâ vec-hi'l-hurûfât: Mûsikîyi Harflerle Tesbît ve İcrâ İlminin Kitâbı* (nşr. Yalçın Tura), İstanbul 2001, I, 166-167; Abdülbâki Nâsır Dede, *Tedkik ü Tahkik* (nşr. Yalçın Tura), İstanbul 2006, s. 69; Tanbûrî Cemil Bey, *Rehber-i Mûsikî*, İstanbul 1321, s. 20, 41; Suphî Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, İstanbul 1933-40, II, 9-12; IV, 280; Rauf Yekta, *Türk Musikisi*, s. 100; Hüseyin Sâdeddin Arel, *Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri* (haz. Onur Akdoğan), Ankara 1991, s. 69, 86-87; İsmail Hakkı Özkan, *Türk Musikisi Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri*, İstanbul 2006, s. 617-618; Sadeddin Heper, "Türk Müzikisinde Usuller", *MM*, sy. 344 (1978), s. 10-11.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

SOĞD

(الصغد، السغد)

Orta Asya'da yaşamış
İranî bir kavim ve yaşadığı bölge.

İsmi aslı Eski Farsça Suguda, Yeni-Avesta Suğda olup Grek kaynaklarında Sogdion (Sogdianoi) şeklinde geçer ve ülkelerine Sogdiana denir. Müslümanlar ise Suğd şeklinde söyledikleri kelimeyi hem İran menşeli bu kavim hem ülke adı olarak kullanmışlardır. Soğd ülkesi, en önemli merkezleri Semerkant ve Buhara olmak üzere Amuderya ile Siriderya arasında yayılan ve günümüzde Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan sınırları içinde kalan coğrafi bölgedir. Soğd kültürü batıda Marginya, kuzeyde Hârizm ve Kızılkum çölü, doğuda Fergana, güneyde Baktriya-Tohâristan ile sınırlanan kesimlerde ve özellikle Zerefşân ve Kaşkaderya ırmakları boyunca gelişmiştir. Sogdiana / es-Suğd terimi tarih içinde, Se-

merkant'ın üstünlüğünü tanıyan bağımsız bir prenslikler konfederasyonunu ifade etmiştir. Orta Farsça dönemi dillerinden biri olan Soğdca ise coğrafi ve siyasi sınırların çok ötesinde, bir ara bütün İpek yolu güzergâhında konuşulan uluslararası bir dil halini almıştır (DİA, XXII, 414-415).

Arkeolojik kazılar, Soğd ülkesindeki ilk yerleşim merkezlerinin milattan önce 1000-500 yılları arasında kurulmaya başladığını göstermektedir. Bölge önce Persler'in hâkimiyetine girdi, ardından Büyük İskender'in doğu seferini müteakip muhtemelen Baktria kolonisine dahil edildi. Milattan önce 209'u izleyen yıllarda Büyük Hun İmparatoru Mao-tun'un (Mete) eline geçen ve Hunlar'ın yıkılmasından sonra Yüechihler'in, ilk üç milâdî asırda yine onların kurduğu Kuşan İmparatorluğu'nun, IV. yüzyılın ikinci yarısında Hionitler'in (Kidarit Hunları), V. yüzyılın ortasında Eftalitler'in (Akhunlar) ve 558 yılında Göktürkler'in hâkimiyetine giren Soğd bölgesi özellikle Göktürk döneminde Orta Asya'nın ekonomik, siyasi ve kültürel merkezi oldu. Bu dönemde bölge Amuderya ile (Ceyhun) Tanrı dağları arasını kapsıyordu. Soğd tüccarları Göktürk koruması altındaki İpek yolu üzerinde çok etkili hale gelmiş ve Çin'den İtalya'ya kadar uzanan ticareti kontrollerine almışlardı. Soğdca yazılmış olan 582 tarihli Bugut yazıtı Göktürk hükümdarlarından bahsetmektedir. II. Göktürk Hükümdarı Kapgan Kağan (692-716) Çin'de bulunan esir Türkler'le birlikte esir Soğdlar'ın da geri gönderilmesini istemişti. Öte yandan son zamanlarda Çin'de yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen bulgulara, özellikle görkemli mezar taşlarına göre burada VI-VIII. yüzyıllar arasında zengin bir Soğd tâcirler sınıfı oluşmuştu ve bu tâcirler imtiyazlı bir statü kazanmıştı. Çinliler'e uzaklardan kıymetli mallar temin ediyor ve Çin ordularının Orta Asya'daki işlerini karşıyorlardı. Bu arada maaş karşılığı ödenen ipek rulolarını da ucuza alıp yeniden ihraç ediyorlardı.

Soğd bölgesi 87-96 (706-715) yılları arasında Kuteybe b. Müslim tarafından fethedildi. Böylece en önemlileri Semerkant, Buhara, Pencikent, Varahşa, Kobudan, İştihan, Maymurg, Keş, Beykend (Bikend) olan Soğd şehirlerinin tamamı Emevî yönetimine girdi ve zaman zaman vuku bulan isyanlara rağmen İslâm hâkimiyeti yavaş yavaş buralara yerleşti. İslâm'ın gelmesinden sonra bölgeden kaçan Soğd kökenli Mani rahiplerinin etkisiyle Uygur Kağanı Bögü 764'te Maniheizm'i kabul etti. Çin'de de yine Soğd etkisiyle Mani dini ya-

yılma imkânı buldu. Uygurlar, İslâmiyet'in bölgeye gelmesinden sonra kaçan Soğdlar'ın alfabelerini ve birçok kelimelerini aldılar; Anadolu'da da kullanılan "kent" (kend) kelimesi bunlardan biridir. İslâm öncesinde olduğu gibi İslâm'dan sonra da Soğd tüccarları İpek yolu üzerinde etkili rol oynadılar. Bunlar hakkında hem İslâm hem Çin kaynaklarında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Özellikle Bîrûnî'nin *el-Âşârü'l-bâkıye*'de anlattıklarından faydalanılmış ve Doğu Türkistan'da Buda, Mani ve Hristiyan dinlerine ait çok sayıda yazılı metin ortaya çıkmıştır. Ancak İslâmiyet'ten sonra Soğd ülke adının daha dar bir bölgeyi ifade etmeye başladığı görülmektedir. Bölgeyi İslâm dünyasının doğu kesiminin en güzel yeri olarak tanımlayan İstahrî'ye göre Soğd, Buhara'nın doğusundaki Debüsiye'den Semerkant'a kadar uzanan sahaları kapsıyordu; buna bazı kaynaklarda Buhara ve Keş de (Kis) ilâve edilmiş ve bazan Keş, Soğd'un başşehri olarak gösterilmiştir. Kâşgarlı Mahmud, Soğd adıyla Buhara ile Semerkant arasına işaret etmektedir. *Mücmelü't-tevârih*'te bildirildiğine göre, feodal Soğd şehir beylerine "beg tigin" denilmekteydi. Bunun yanında "ihşîd" kelimesi "prens" veya "hükümdar" anlamında kullanılan bir unvandı.

IX ve X. yüzyıllarda Sâ mânî sınırları içinde kalan Soğd o dönemde kültür ve medeniyet açısından en parlak günlerini yaşadı; özellikle Zenden bölgesinde dokunan ve "zendenî" adı verilen kumaş türüne büyük ilgi duyuldu. Sâ mânîler'in son zamanlarına doğru Mâverâünnehir tamamen Türkleşti, ancak Soğdca XII. yüzyıla kadar bölgede konuşulmaya ve Türkçe'ye kelime vermeye devam etti. Günümüzde yalnız

Yagnubi'de Soğdca'nın bir lehçesi konuşulmakta ve sadece Semerkant dolaylarında Zerefşân ırmağının kollarından Karaderya ile Akderya arasında kalan adaya Yarım (Nimî) Soğd, Akderya'nın kuzeyine de Büyük Soğd denilmektedir.

Soğd sanatı IV-VII. yüzyıllar arasında gelişerek bölgeyi etkisi altına aldı, X. yüzyıla kadar da varlığını korudu. Çok fazla kültürel kaynaktan beslendiği anlaşılan bu sanatta Hint Gupta sonrası, Sâsânî ve Çin'deki Sui ve T'ang hânedanı etkileri hissedilmektedir. Özellikle Pencikent ve Varahşa'da bulunanların dikkat çektiği Soğd eserleri arasında duvar resimleri ve ağaç oymalar ön plana çıkmaktadır. Ağaç heykeller Hint geleneğinin devamı niteliğindedir. Taberî, Kuteybe b. Müslim'in Semerkant'ı ele geçirdiğinde çok sayıda tapınak yıktırdığını ve bunların Zerdüşti ateş tapınaklarına benzediğini söylemektedir. İslâm ordularının fethinden sonra bölgede iki de Budist manastırının yıkıldığı bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; Nersahî, *The History of Bukhara* (trc. R. N. Frye), Cambridge 1954, s. 6, 33, 34, 38, 40, 41, 45, 46, 58, 67, 71-73, 83; İbn Havkal, *La configuration de la terre: Kitab Surat al-Ard* (trc. J. H. Kramers – G. Wiet), Beyrut 1964, s. 466, 467, 472, 473, 483, 485-492; *Hudûdü'l-âlem* (Minorsky), s. 55, 63, 73, 95, 113, 118, 225, 234, 235, 304, 374; Bîrûnî, *el-Âşârü'l-bâkıye 'anî'l-kurûnî'l-hâliye* (nşr. C. E. Sachau), Leipzig 1923, tür.yer.; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VIII, 70-72; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 222-223, 409-410; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 7-42; O. Szemerenyi, *Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian-Skudra-Sogdian-Saka*, Wien 1980, s. 26-40; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1981, s. 3, 120-124, 129, 143, 144, 157, 161-163, 171, 235, 240-245, 256; a.mlf. – [C. E. Bosworth], "al-Sughd", *EI²* (İng.), IX, 772-773; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1988, bk. İndeks; K. Enoki, *Studia Asiatica*, Tokyo 1998, s. 3-21; Osman Aydın, *Fethinden Sâ mânîler'in Yıkılışına Kadar (93-389/711-999) Semerkant Tarihi* (doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 107-287, 327, 356; B. Marshak, *Legends, Tales and Fables in the Art of Sogdiana*, New York 2002, tür.yer.; a.mlf., "Türkler ve Soğdlular", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, s. 170-178; M. Comparetti, "Sogdiana Tarihine Giriş", a.e., II, 157-169; Ahmet Taşağıl, *Göktürkler*, Ankara 2003, I, 16, 27, 31, 32, 46, 51, 62, 64, 80, 82, 87, 89, 92; III, 23, 24, 29, 52; a.mlf., *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara 2004, s. 13, 36, 48, 122; E. de la Vaissière, *Sogdian Traders: A History* (trc. J. Ward), Leiden 2005; a.mlf., "İpek Yolu'nun Bilinmeyen Efendileri: Soğdlar" (trc. A. Ufuk Kılıç), *Toplumsal Tarih*, sy. 135, İstanbul 2005, s. 70-75; Tahsin Yazıcı – Mürsel Öztürk, "İran", *DİA*, XXII, 414-415.

AHMET TAŞAĞIL

VI-VII. yüzyıllara ait kilden yapılmış Soğd seyisi ve tüccarını tasvir eden heykelcikler

